

Марія Кашуба

ВИКЛИКИ ДЛЯ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Львівська національна музична академія імені Миколи Лисенка

вул. Нижанківського, 5, Львів, 79005, Україна

e-mail: m.kashuba777@gmail.com

ORCID ID 0000-0002-0747-1978

Розглядаються проблеми розвитку української національної культури як основні виклики для української культурної ідентичності в умовах глобалізації. Серед них – відчуття внутрішньої свободи творця культури, особливо митця, звільнення від тиску ідеологем. Внутрішня свобода щільно пов'язана із зовнішньою, якої не було в попередні роки. Багато творців культури формувалися в часи тоталітаризму, чи панування однієї ідеології. Зовнішня свобода творців культури, особливо митців, яка задекларована демократичною владою суверенної України і є чи не головною ознакою глобалізації, все ще є незвичною й не сприймається багатьма як абсолютна умова життя і творчості. Важлива також десакралізація культури, яка передбачає не позбавлення культурної ідентичності, а подолання ставлення до продуктів культури як до священних текстів. Нормальне протікання процесу десакралізації пов'язане зі зростанням виховної ролі таких суспільних інститутів як сім'я, церква, система освіти. Саме вони покликані сприяти формуванню смаків, вміння відрізнити гідне для наслідування, чи популяризації, від того, що негідне, чи аморальне. Важливим є подолання ставлення до традицій, чи продуктів культури як до священних текстів.

Вагомим викликом постає й формування нового типу раціональності, що суперечить плоскому раціоналізмові Просвітництва. Формування нового типу раціональності пов'язане з двома першими проблемами, адже це означає і відчуття свободи, і десакралізацію культури, а насамперед - визнання «Іншого», розмаїття оцінок, тлумачень, інтерпретацій, пошуків. В умовах глобалізації сприймаємо розмаїття думок і поглядів у межах національної культури, що її неодмінно збагачує і сприяє визнанню у світі.

У пошуках національної ідентичності варто подолати також відчуття провінціалізму й хуторянства. Вчитися й модернізуватися означає не тільки долати комплекс неповноцінності, провінціалізму й

постколоніальний синдром, а й належно оцінювати досягнення своїх громадян, популяризувати досягнення й здобутки.

Ключові слова: українська культурна ідентичність, глобалізація, внутрішня свобода митця, десакралізація культури, новий тип раціональності, провінціалізм, хуторянство.

Відомо, що ХХ століття стало часом народження нового типу культури, а ХХІ - століттям виняткового культурного розмаїття. Процеси глобалізації зачіпають кожную національну культуру, яка, однак, прагне зберегти свою ідентичність. Не є винятком і українська, яка перебуває у специфічних умовах.

Тут не місце пригадувати всі катаклізми, які переслідували розвиток національної культури у ХХ ст., адже тільки в останні три десятиліття можемо твердити про розвиток національної української культури, в якій зацікавлене суспільство і влада незалежної України. Цей розвиток породжує кілька важливих проблем, що викликані умовами глобалізації.

На мій погляд, найважливішою є проблема внутрішньої свободи творця культури. Вона пов'язана зі звільненням від зовнішнього примусу та ідеологічного тиску однієї партії, що ставило людину-творця культури в певні рамки. Відчуття внутрішньої свободи породжує роздуми про природу людської агресивності, співвідношення раціонального й ірраціонального в людині, про природу сексуальності, про життя і смерть тощо. Такі роздуми проявляються особливо виразно у творах мистецтва.

Внутрішня свобода щільно пов'язана із зовнішньою, якої не було в попередні роки. Багато творців культури формувалися в часи тоталітаризму, чи панування однієї ідеології. Зовнішня свобода творців культури, особливо митців, яка задекларована демократичною владою суверенної України і є чи не головною ознакою глобалізації, все ще є незвичною й не сприймається багатьма як абсолютна умова життя і творчості. Свобода вибору місця проживання, зайнятості, тематики й параметрів творчості – такі природні для людини вільного світу, для українських творців культури все ще видаються незвичними й неприродними. Більше того – зовнішня свобода творчості митців, усіх творців культури в Україні суттєво, на мій погляд, обмежується відчуттям внутрішньої несвободи, навіть своєрідної цензури. Людину переслідує страх бути незрозумілою, звинуваченою в націоналізмі чи в іншій надмірній політизації, у відступах від стереотипів і прийнятих зразків, чи норм християнської моралі, що часом заважає розвиткові творчого процесу, його індивідуалізації, проявам справжньої ідентичності.

Відчувається така внутрішня несвобода і в науково-дослідній діяльності. Як приклад пригадую слова мого колеги, дослідника полемічної літератури, на жаль уже покійного. Він висловився приблизно так: треба, мовляв, викинути всю полемічну літературу, бо вона захищає православ'я, автори творів виступали проти унії. Я схильна називати такий підхід «необільшовизмом», адже не так давно із доробку наших культурних діячів, та й із скарбів української культури вилучалося все, що не вкладалося в більшовицькі схеми й ідеологію - скільки шкоди завдала така політика, ще належить підрахувати й осмислити. Коли ж згадати «діяння» Катерини II, яка на догоду вигаданій у її часи російській

історії веліла творити літописні «зводи», знищуючи оригінальні літописні твори минулого, то шкоду українській культурній ідентичності важко переоцінити. То чи варто нині продовжувати викидати, або ігнорувати те, що може не вкладатися в рамки певної ідеології? Питання риторичне. Увесь доробок минулого є нашим культурним надбанням, не варто боятися звинувачень, а досліджувати його в усьому розмаїтті. Важливо робити це максимально об'єктивно, виходячи з культурно-історичних умов епохи, коли створений текст, чи артефакт, чи відбувався процес у культурі тощо. Дослідник, чи митець повинен відчувати повну свободу на своєму шляху, не боятися звинувачень у прихильності до будь-якої ідеології.

Щоправда, тут варто згадати про етичні межі такої внутрішньої свободи. Наприклад, недавно у Львові (жовтень, 2021 р.) з виставки творів сучасних митців були вилучені два - з дозволу сказати - полотна, автор яких на сірому тлі різними фарбами написав два нецензурні вислови англійською мовою. Вони висіли вісім днів, після чого організатори виставки зняли «твори», посилаючись на те, що відвідувачі приходять з дітьми, а діти читають по-англійськи. Автор обурився, що це, мовляв, цензура, його свободу самовираження обмежують. Звичайно, тут можна пригадати виставки в різних містах Європи, де був портрет Богородиці зі слонових екскрементів, або виставлявся ряд фалосів, або різні види жіночої нижньої білизни тощо. Чи підтверджують такі факти національну культурну ідентичність – питання риторичне.

Друга важлива проблема – десакралізація культури. Протягом ХХ ст., особливо в радянський час, будь-яке публічне слово, книга, стаття, чи виступ на сторінках ЗМІ, картина чи театральна вистава сприймалася як зразок «правильності», як проповідь, учительство, подібно до священного тексту. Така була політика правлячої партії, чи панівної церкви, яка ревно оберігала чистоту морального обличчя громадян. Нав'язувалися певні штампи й стереотипи оцінювання творів мистецтва, вся діяльність творців культури була ідеологізована, і вся державна машина чітко регламентувала таку діяльність. Суворо карався будь-який відступ від ідеологем, від «сакральних», освячених ідеологією образів, чи схем. Навіть переглядалися традиції культури, нав'язувалися нові замість занадто, як на провідників більшовицької, чи то імперської ідеологій, націоналістичних традицій, свят, звичаїв тощо.

Десакралізація нині передбачає не позбавлення культурної ідентичності, а подолання ставлення до продуктів культури як до священних текстів. Нормальне протікання процесу десакралізації пов'язане зі зростанням виховної ролі таких суспільних інститутів як сім'я, церква, система освіти. Саме вони покликані сприяти формуванню смаків, вміння відрізнити гідне для наслідування, чи популяризації, від того, що негідне, чи аморальне.

Щодо сім'ї, то варто зауважити, що цей соціальний інститут попри всю консервативність в Україні матріархальної сім'ї, поступово зазнає глобалізаційного впливу. Традиційні сім'ї, незважаючи на модні шлюби в церкві, поступово стають анахронізмом, молодь, особливо у великих містах, надає перевагу цивільним шлюбам, громадянському співжиттю, шириться мода на подружжя «child free», то ж вести мову про певні священні традиції, їх збереження досить проблема-

тично. Варто тут згадати й моду на «поліаморів» - групове проживання людей обох статей за згодою усіх сторін.

В Україні питання десакралізації культури щільно пов'язане також з проблемою національної церкви. Київська церква Володимирівського хрещення 988 року в процесі історичних катаклізмів розділилася на кілька гілок, основними серед яких були православна й католицька, а православна ще розгалужена на церкву Московського патріархату, Київського патріархату, автокефальну православну церкву, які визнають верховенство Візантійського патріарха, а греко-католицька та римо-католицька церкви підпорядковані Папі Римському. Кожна з цих гілок Київської церкви по-своєму незавершена, орієнтується на певну традицію в культурі і відповідає на певний ідеологічний запит. Коли пригадаємо трагедії української історії, а також роль території України як порубіжжя між Європою й Азією, території прикордонної, населення якої перемішане, вимерене голодом, територія часто заново заселена чужинцями. Чи легко, й взагалі чи можливо таке населення уніфікувати під певну одну ідеологію, або навіть християнську традицію, чи можна мріяти, що такий конгломерат визнає одну культуру, одні традиції? Яка з гілок Київської церкви може претендувати на єдино правильну, бути моральним авторитетом нації, щоб опікуватися традиціями української культури, плекати її ідентичність? Недавно отримано томос, створено Православну церкву України, яка могла би претендувати на таку роль. Однак, знаємо бунтівну позицію патріарха Філарета, не приєдналися до томосу ієрархи й віряни УГКЦ, яка має вже свої парафії не тільки в Західній Україні, а й патріарший собор у Києві, багато прихильників у східних областях.

Відомо, що соціологічні опитування в Україні демонструють значний процент довіри населення до церкви, і це не тільки свідчення її ролі в суспільному житті, а й результат незрілості суспільства, неготовність населення брати на себе відповідальність за вирішення складних проблем, тобто неготовність до свободи, втеча від неї, перекладання відповідальності на Бога, з яким асоціюється церква в суспільній свідомості. Пригадаймо, що православ'я у формуванні засад соціальної етики ґрунтується на тому, що спасіння можливе тільки як вільний індивідуальний особистісний акт, і не є колективною дією. Індивідуальна етика православного вірянина зосереджується на особистості як суб'єкті морального вибору й дії, а принципи соціальної поведінки часто формулюються як принципи поведінки індивіда. Православні закликають до індивідуальних чеснот, і таким чином намагаються зменшити зло у світі. Прикладом можуть бути вірні Православної церкви Московського патріархату, які принципово не бажають носити маски під час пандемії коронавірусу, не бажають (бо так, мовляв, написано у Святому Письмі) вакцинуватися, навіть воліють втратити роботу, але не поступаються принципами. Вони думають лише про себе, ігноруючи суспільні інтереси. Більше того – вірні такої церкви не звикли аналізувати, вони бездумно сприймають все, що їм нав'язують. Про це красномовно свідчать мудрі слова Любомира Гузара: «РПЦ спирається не на високоосвічених людей, а на простолюддя – побожних добрих людей, які задовольняються тим, що їм дають. Вона не має підтримки інтелігенції, бо Церква виглядає державним органом, а не духовним співробітником» [1, с.89].

Католицьку церкву вирізняє те, що вона постійно уважна до процесів, які відбуваються в різних сферах людської діяльності, намагається оперативно реагувати, сформулювати рекомендації стосовно моральної поведінки своїх вірних. Соціальної доктрині католицизму притаманні ідеї християнського солідаризму та соціального реалізму, католицькі теологи акцентують увагу на таких категоріях як гуманізм, солідарність, відповідальність. Сучасний Папа Римський Франциск, наприклад, на інавгураційній месі закликав усіх людей доброї волі бути відповідальними за збереження природи, кожного Божого творіння, підкреслив зв'язок всіх країн і народів, які відображають розмаїття сучасного світу, його єдність, розвиток процесів глобалізації. Він виділив необхідність міжнародного співробітництва у вирішенні глобальних проблем, які стоять перед людством. Ідеї загальнолюдської солідарності суперечать поділ на блоки, протистояння Південь-Північ, локальні конфронтації. Папа Римський, як і вся соціальна доктрина католицької церкви принципово переконують, що процвітання всіх народів світу – це благо всього людства.

В Україні також сильні позиції протестантизму, який, на відміну від православ'я й католицизму, демонструє раціональне ставлення до глобальних проблем, довіряючи доповідям учених Римського клубу. Протестантські теологи закликають вірян брати активну участь у вирішенні глобальних проблем сучасності – екологічної, демографічної, енергетичної, сировинної, негативних наслідків НТР, урбанізації тощо. З Божою допомогою кожен вірянин спроможний долучитися до подолання труднощів, побудови справедливого суспільства. Протестантському середовищу притаманна відкритість і соціальна відповідальність.

У такому неоднорідному щодо розуміння ролі діяльності й місця людини суспільстві годі сподіватися на десакралізацію культури, адже священними є не лише релігійні атрибути, а й традиційні символи, наприклад вишиванка. Це наша національна гордість, символ ідентичності. Нині світ впізнає Україну за вишиванкою, її презентують зірки Голлівуду, одягають мільйонери, світовий бомонд. Але послухаймо, наприклад, дизайнерку Оксану Караванську, яка представляє національний одяг на міжнародних виставках. Вона в нещодавньому інтерв'ю заявила, що розробляє проект «Вишиванська культура третього тисячоліття», тобто експериментує з традиційними вишиванками, намагається вписатися у світові бренди, знайти своє місце серед представників світової моди, водночас зберігаючи українську ідентичність. У Лондоні вона зіткнулася з відвідувачкою своєї виставки, яка хизувалася переконанням у «святості» національної традиції, адже звинуватила майстриню, що вона представила «порубану вишиванку». Важко не погодитися з дизайнеркою, яка розглядає національний символ не як сакральну «цінність нації», а як національний одяг, призначений для використання, тому й пропонує свій підхід, підкреслюючи цим національну культурну ідентичність.

Формування нового типу раціональності пов'язане з двома першими проблемами, адже це означає і відчуття свободи, і десакралізацію культури, а насамперед - визнання «Іншого», розмаїття оцінок, тлумачень, інтерпретацій, пошуків. В умовах глобалізації сприймаємо розмаїття думок і поглядів у ме-

жах національної культури, що її неодмінно збагачує і сприяє визнанню у світі. Наше суспільство не готове сприймати Іншого, ще не відчуваємо масової готовності бачити, наприклад парад ЛГБД-спільноти, навіть у наближеному до Європи Львові перші паради таких спільнот сприймалися вороже, їх не допускали, розганяли, поліції доводилося охороняти таку ходу. Те саме діялося в Києві, Одесі, Харкові. Це продовжується з року в рік. Варто пригадати й так звану «хресну ходу» православних мирян, які демонстративно ігнорують безпеку інших громадян, проводячи свої масові заходи під час епідемії.

Формуванню нового типу раціональності може сприяти традиційна українська освіта, заснована на кращих традиціях братських шкіл, Києво-Могилянської академії, що спиралася на здобутки європейської педагогіки Нового часу. Гуманітарна в своїй базовій основі, така освіта не цуралася засвоювати досягнення європейської науки, пропагувати новітні наукові теорії поряд із збереженням інтересу до рідної мови та традицій культури. Проте відомі катаклізми ХІХ ст., царські укази про заборону всього традиційно українського, особливо мови як душі культури, призвели до трагічних наслідків. Освіта в Україні ХХ ст. не стала оберегом і символом української ідентичності. Нині у пошуках свого національного обличчя ми змушені в своїй національній державі проголошувати Закон про українську мову – нечуваний факт у будь-якій незалежній країні! На щастя, він діє, і повільно російськомовне населення, особливо чиновництво, переходять на українську. Поза сумнівом, тенденції глобалізації зумовлять вивчення англійської мови, як колись уся світова наука й освіта дотримувалась мови латинської, але цей факт аж ніяк не загрожує втратою культурної ідентичності, яку ми зобов'язані плекати у своїй країні, розвиваючи рідну мову.

Ще одна суто національна проблема в пошуках української ідентичності – це подолання почуття провінціалізму. Поступово і надто повільно долається стереотип орієнтуватися на певну столицю: раніше це була столиця імперії СРСР, тепер - Париж, Берлін, Лондон чи Вашингтон тощо. Така орієнтація заважає утвердженню ідентичності в умовах глобалізації кожній культурі, а українській особливо. Україна вже тридцять років не провінція жодної імперії, вона нарешті Незалежна держава зі своєю неповторною ідентичною культурою, яку зобов'язана плекати й розвивати в умовах глобалізації.

Подолати провінціалізм заважає масова радянська ментальність, елементом якої було сподівання, що про все подбає влада, а ще раніше – керівна партія і її вожді. Громадянин повинен терпеливо чекати й приймати те «добро», яке йому подають. Не було усвідомлення, що всього треба добиватися самому, треба багато й віддано, сумлінно працювати, щоб у цьому житті здійснити свою мрію. Українцям ще належить навчитися здобувати те, чого прагнемо і не оглядатися на світові центри, які нібито є зразковими. Варто послухати думки Любомира Гузара: «Люди, з якими я спілкувався до 1944 року – за польських, німецьких часів, - це була інтелігенція, однак вони мали дуже провінційну ментальність. Думаю, що це лишилося з австрійських часів, бо нарід, який там жив, мав дуже мало нагоди відвідувати Європу чи інші країни. Це була (Львів – Авт.) австрійська провінція, пізніше – польська, в кожному разі, українці були окуповані. Окупація – це не лише політичне явище, це ще і стан душі.

Хоча було багато інтелігенції, ментальність міста була провінційною. Один український філософ (Микола Шлемкевич – Авт.) увів таке поняття – «галичанство». Для таких людей Галичина була початком і кінцем» [1, с.62].

На тлі західноукраїнського «галичанства» довголітній окупант східноукраїнських земель впродовж століть розвивав у населення «комплекс неповноцінності», для українців була забороненою рідна мова, викривлялася історія, не вивчалися традиції культури, настирливо нав'язувалися недолуге малоросійство, постійні страждання, образ жертви і руїни. Північний сусід всіма силами – підкупом, насильством і репресіями намагався підтримувати цей образ, привласнивши собі всі атрибути державності. Український народ був колонізований нижчою культурою після довгого періоду цивілізаційного життя у Київській Русі, Галицько-Волинському князівстві, Великому князівстві Литовському, а Московія нав'язала культ неповноцінності й рабства, адже була не просто нижчою за цивілізаційним розвитком, а й набагато агресивнішою та нетолерантною. Попри всі нав'язувані комплекси, політичні катаклізми, Гулаги й Голодомори, українці змогли вистояти, зберегти своє цивілізаційне обличчя і доволі сильну репутацію у світі, створили власну національну державу. Треба багато працювати, щоб відстояти своє місце «під сонцем», заявити про себе як суверенна держава, що має великий творчий потенціал. Про це писав дослідник Голодомору Джеймс Мейс, - згадує Лариса Івшина: «Він говорив, що українцям потрібно дуже швидко вчитися й модернізуватися, щоб вписатися у новий світовий ритм, не згубивши, звичайно, своєї ідентичності. Він застерігав як людина, у жилах якої текла й частина індіанської крові, від небезпеки маргінесу – резервації для українського світу. Одним словом: ідентичність і модернізація. Інтелектуальна експансія» [2, с.6-7].

Вчитися й модернізуватися – означає не тільки долати комплекс неповноцінності, провінціалізму й постколоніальний синдром, а й належно оцінювати досягнення своїх громадян, захищати їх від зовнішніх ворогів і від власної закомплексованості й темноти, популяризувати досягнення й здобутки, гідно вшановувати справжніх героїв і патріотів, які жертвують життям, захищаючи рідну землю. Не можна не погодитися зі словами головного редактора газети «День» Лариси Івшиної: «Україна повинна не задовольнятися дрібними політичними проєктами, а пам'ятати той час, коли мала великі амбіції. Тому що ці прагнення допомагають уникнути нав'язування меншовартості, про яку говорив Шевельов, і дають змогу зрозуміти своє нове місце в історії, яке нами ще не виборене. Нічого цього не робити – значить розчинитися. Бути розібраними на частини, територіально, духовно, матеріально, людськими ресурсами, що й відбувалося ці тридцять років» [2, с.14].

Не з чужої великої столиці, та навіть і не з власної прийде благоденство, вказівка чи зразок, як налагоджувати життя. Не оглядатися на владу, на авторитети, а прагнути самому приймати рішення, активно працювати і йти до обраної мети. Звичайно, не порушуючи законів, які часто заважають, а не захищають, та це також залежить від громадян. Змусити владу приймати відповідні закони – завдання громадянського суспільства. Ми багато можемо разом – це засвідчили два Майдани, де громадяни обстоювали свою людську гідність. Нам

треба позбуватися радянського менталітету, мрії втілювати в життя копіткою працею. Треба вчитися здобувати те, про що мріємо, а не очікувати блага чи то від влади, чи від «добрих» сусідів, чи багатих столиць і держав.

Варто прислухатися до мудрих слів авторитетного церковного діяча Любомира Гузара: «Я би звернувся до Франка, якого, вважаю, треба більше читати й популяризувати. Він сказав: «Кожен думай, що на тобі мільйонів стан стоїть. Що за долю мільйонів мусиш дати ти одвіт». Ми мусимо вирватися з того хуторянства. Треба навчити людей, що раз ми маємо свою державу то кожен із нас відповідальний за неї. Пригадуєте промову Кеннеді, який сказав: «Не питай, що Америка зробить для тебе. Спитай, що ти можеш зробити для Америки?». Треба це втовкмачувати людям день і ніч: «Ти не можеш стояти осторонь і казати, що моя хата скраю. Твоя хата – не скраю. Твоя хата – в самому центрі» [1, с.93].

Не гарантую, що наведені проблеми вичерпують виклики процесів глобалізації для української культурної ідентичності, але впевнена, що вони є важливими для української культури в нинішніх умовах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Блаженніший Любомир. Думки у спадок. Львів: Вид-во «Свічадо», 2018. 111 с.
2. Івшина Лариса. Слово до читачів /Детокс. Видання перше. День. К.: Вид-во ТОВ «Українська прес-група», 2021. С.3-17.

Maria Kashuba

CHALLENGES FOR UKRAINIAN CULTURAL IDENTITY IN CONTEXTS OF GLOBAL TRANSFORMATIONS

Mykola Lysenko Lviv National Music Academy
Nyzhankivskoho str., 5, Lviv, 79005, Ukraine
e-mail: m.kashuba777@gmail.com
ORCID ID 0000-0002-0747-1978

Problems of development of the Ukrainian national culture as the basic challenges for the Ukrainian cultural identity in the conditions of globalization are considered. Among them - a sense of inner freedom of the creator of culture, especially the artist, liberation from the pressure of ideologues. Internal freedom is closely linked to external freedom, which was not the case in previous years. Many creators of culture were formed in the days of totalitarianism, or the domination of one ideology. The external freedom of cultural creators, especially artists, which has been declared by the democratic government of sovereign Ukraine and is perhaps the main feature of globalization, is still unusual and is not perceived by many as an absolute condition of life and creativity.

It is also important to desacralize culture, which does not involve deprivation of cultural identity, but overcoming the attitude to cultural products as sacred texts. The normal course of the process of desacralization is associated with the growing educational role of such social institutions as the family, the church, the education system. They are designed to promote the formation of tastes, the ability to distinguish worthy of imitation, or popularization, from what is unworthy or immoral. It is important to overcome the attitude to traditions or cultural products as sacred texts.

The formation of a new type of rationality, which contradicts the flat rationalism of the Enlightenment, is also a significant challenge. The formation of a new type of rationality is associated with the first two problems, because it means a sense of freedom and desecration of culture, and above all - the recognition of the «Other», a variety of assessments, interpretations, interpretations, searches. In the context of globalization, we perceive the diversity of thoughts and views within the national culture, which will certainly enrich it and promote recognition in the world.

The search for national identity also requires a sense of provincialism and peasantry. Learning and modernizing means not only overcoming the complex of inferiority, provincialism and the post-colonial syndrome, but also properly assessing the achievements of its citizens, promoting their achievements and achievements.

Key words: Ukrainian cultural identity, globalization, inner freedom of the artist, desacralization of culture, new type of rationality, provincialism, peasantry.

Стаття надійшла до редколегії 14.10.2021

Прийнята до друку 21.11.2021